

MUTLAK ADÂLETİN TECELLİ EDECEĞİ İNANCI (ÂHİRET)

Prof. Dr. Emrullah YÜKSEL*

ÖZET

Aslında âhiret gününe imân Allah'ın varlığı inancına dayanmaktadır. Bu dünyada insanların ölçüleriyle yerine getirilemeyen adâlet, öbür dünyada (âhirette) Allah'ın ölçüleriyle gerçekleşecektir. Âhiret inancı, hem bireyin, hem toplumun gelişmesine katkıda bulunacak bir yarış unsurudur. İnsanın ızdırabını, ancak öbür dünyada gerçekleşeceğine inandığı "Mutlak Adâlet" duygusu giderebilmektedir.

İslâmiyetten önce, hemen hemen bütün dinlerde âhiret anlayışı vardı. Arabistan'da da âhiret fikri bulunuyordu. Kur'ân-ı Kerim'de âhiretle ilgili "âhiret yurdu", "âhiret hayatı", "son yaratılış" gibi kavramlar geçmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de âhiret hayatının varlığı birçok yönden gösterilmiştir. Yeniden dirilme ilk yaratmayla karşılaştırılmıştır. Ev-ren göz önünde bulundurulursa, yeniden dirilmenin zor olmayacağını anlaşılabacağına dikkat çekilmiştir. Yeryüzünde ölü tabiatın canlanmasını düşünmek vb.

Kur'ân-ı Kerim, bizden yeryüzünün öldükten sonra baharın nasıl dirildiğini düşünmemizi istemektedir. Bu konudaki bazı âyetler şunlardır: "*De ki: Onlara hayat verecek olan, onları ilk kez yaratandır!...*" (Yasin, 36/79); "*Artık Allah'ın rahmetinin eserlerine bak, nasıl diriltiyor toprağı ölümü ardından!*" (Rûm, 30/50).

SUMMARY

THE BELIEF IN MANIFESTATION OF ABSOLUTE JUSTICE

In fact, the belief in doomsday is based on the belief of existence of the God. Absolute Justice which cannot be carried out by human criteria in this world will become true by Divine Justice in the other world (judgement day). The belief in doomsday is a

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekan Yardımcısı, Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

competition factor between human beings and societies in their good actions for progress. Human suffering can be calmed down only by the belief in absolute justice which will become true in the other world.

Before Islamic religion belief in doomsday was presented in the most of the religions. Belief in doomsday was also presented in Arabia. In the Holy Qur'an, there are some concepts about doomsday like "Last Home", "Home of Peace", "Hereafter", etc. In the Holy Qur'an presence of the doomsday life was determined in different ways. Resurrection is compared with the creation for the first time. It is remarked when a human being thinks about the creation of the Universe. He will understand that resurrection is easy for God.

The Holy Qur'an wants us to think how Earth that is dead comes to life in Spring. These are some verses about this subject: "Say: "He will give them life who created them for the first time!..." (XXXVI/79); "Then contemplate (O man!) the memorials of God's Mercy! How He gives life to the earth after its death; verily the same will give life to the men who are dead for He was power over all things." (XXX/50).

Yeryüzünde mevcut olan birçok dine (Zerdüştlük, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm) göre bu âlem sona erecek ve sonsuz yeni bir âlem başlayacaktır. Aslında âhiret gününe iman Allah'ın varlığı inancına dayanmaktadır. İlâhî inâyetin tamamlanması için öldükten sonra dirilmeye gerek bulunmaktadır. Çünkü şu dünyada olan bitene baktığımızda, hayır ile şerrin, fazilet ile rezâletin mücadele ettiğini görmekteyiz. Çoğu zaman kötülük, iyiliğe üstün gelmekte, faziletli kişi bir türlü hak ettiği mutluluğu bu dünyada görememekte, kötüler de müstehak olduğu cezaya çarptırılmak şöyle dursun, hatta görünürde şansı daha da yaver gitmektedir. Bu dünyada yapılan yargıların ve değerlendirmelerin çoğu kez subjektif ve eksik olduğunu müşahede etmekteyiz. Oysa aklımız ve vicdammız, faziletli kimselerin bu dünyada hak ettiği mutluluğa ve mükafaata erişmelerini, kötülerin ve haksızlık edenlerin de bu yaptıklarının yanlarına kâr kalmamasını ve hak ettikleri cezalara çarptırılmasını istemektedir. Bu adâlet, yaşadığımız şu âlemde gerçekleşmediğine göre, öyleyse Mutlak Adâletin gerçekleşeceği, bir âlemin ve onu icra edecek olan Mutlak Âdil Bir Hâkim'in varlığı gereklidir. Böylece bu dünyada insanların ölçüleriyle yerine getirilemeyen adâlet, öbür dünyada (âhiret'te) Allâh'ın ölçüleriyle gerçekleşecektir. İnsanların öldükten sonra dirilmesinde kasdolunan, âhirette, bu dünyada yaptıklarının karşılığının verilmesidir. Çünkü dünya imtihan yeri, âhiret ise insanın yaptıklarının karşılığının verildiği yerdir. Bu yönüyle âhiret inancının temeli, adâlet düşüncesine dayanmaktadır. Ancak şunu da ifade edelim ki âhiret gününe inanmak, insanın sadece sevâba erişmesi veya cezaya çarptırılması için bir yol değil, aynı zamanda dünya hayatının

düzeltilmesi için hem bireyin kendini faziletli kılmasına, hem de toplumun iyileşmesine katkıda bulunmasına en büyük teşvik edici bir unsur olmaktadır.

Büyük şairimiz Mehmet Akif ne güzel söylemiş: "Eğer maksudu ancak âhiret olsaydı Yezdân'ın; Ne hikmet vardı ibdamda hiç yoktan bu dünyanın?"

Gerçekten bu dünya, bilinçli bir hayat sürdürmek isteyen mü'min için hem kendisini kemâle erdirmek, hem bulunduğu toplumu geliştirmek ve kalkındırmak üzere Allâh'ın insanlara bahsettiği bir yarış alanıdır. Çünkü insanoglu, burada edineceği kemâl sayesinde daha yüce mevkiye yükselmek ve daha mutlu makamlara geçmek üzere yaratılmıştır. Mü'min, âhirette kavuşacağı ilâhi rahmetin ve saadetin ulvî zevkleriyle, bu dünyada daha canlı bir hayat sürdürecektir. Bu imanın gerçek tadını kalbinin tam samimi duygularıyla tadan mü'min, uyanık ve dipdiri bir yaşayış sahibi olmak suretiyle gerçek ilim ve bilgilerle aklını aydınlatmak için kendini bu itikâdın kucağına atar. Artık aklı başında bir mü'min, bu âlemde geçireceği zamanın ve saatlerin kıymetini daha iyi idrak edecek, kendini küçük düşürücü huylardan ve alışkanlıklardan koruyacak, yalandan, rüşvetten, hileden, hıyanetten ve yolsuzluklardan yüz çevirecek, dürüstlüğe, erdeme ve helâl yollarla mal kazanmaya yönelecek, hiçbir anım boş geçirmeyerek kendi alanında önce mensup olduğu toplumuna soma insanlığa üretimde bulunacaktır. Böyle bir insan, doğruluğa ve hakka riayetden başka bir ilke düşünmeyecek, adâlet, sevgi ve güzel ahlâk üzerine kurulan sarsılmaz bir medeniyetin en sadık bir üyesi olacaktır. O, herkesin bu âlemde kazandığı iyi veya kötü işine göre, mükâfatlandırılacağına veya cezalandırılacağına dayanan bir iman taşımak suretiyle huzurlu ve düzenli bir hayat için hizmetini sürdürecektir. Aksi takdirde âhiret inancı söz konusu olmadığı zaman, her insanın peşine bir polis görevlendirilemeyeceğine göre, insanı şahsî çıkarlarının yanında diğerlerinin hakkına saygılı olmaya sevk etmek nasıl mümkün olacaktır? Kuvvetlinin zayıfı ezmesine nasıl engel olunacak, hak ve hukuk düzeni nasıl sağlanacaktır? Böyle bir durumda herkesin kendi aklına göre hareket etmesine, bağımlı (izâfî/sübjektif) bir adâlet anlayışına boyun eğmeye insanın vicdanı razı olacak mıdır? Adâletin hakka uygunluk anlamını ifâde ettiğini göz önünde bulundurursak, mutlak hakkın tam manasıyla yerine getirilmesinin ancak Mutlak Âdil Hâkim tarafından mümkün olduğunda şüphe yoktur. Çünkü hak sana, bana nisbetle hak değil, aslında hak olduğu için hakır.

Böyle bir objektif adâletin dünyada gerçekleşmediğini gören vicdan, bunun başka bir âlemde mutlaka gerçekleşmesine inanmakta, yoksa ruhun rahatsızlığını dindirmek hiç bir zaman mümkün olmamaktadır. Ancak böyle bir inançla insanın kalbi tatmin olacak ve huzur bulacaktır. Şimdiye kadar

beşerin bu ızdırabını hiçbir filozof dindirememiş, sadece öbür dünyada gerçekleşeceğine inandığı "Mutlak Adâlet" duygusu yatıştırabilmiştir. İşte bu inanç sayesinde insanoğlu kendini birtakım kötülüklerden alıkoymakta ve hayır işlerine daha içtenlikle yönelmektedir. Bu âhiret inancı nedeniyle insan, hakkaniyet sınırları içinde kalmakta ve başkalarına karşı saygılı olarak toplumunun ferdlerine yardım etmekte, onlarla dayanışıp kaynaşmakta, ihtiraslarına gem vurmakta, bütün insanlığın huzuru ve mutluluğu için gayret göstermektedir. O, sonsuz gelecek için bu dünyada çok çalışmak ve çok hazırlıklı olmak gerektiğine inanır ve hiçbir zaman vaktini boş şeylerle geçirmez. İnsan, hayatta birçok elem ve musibetlerle karşılaştığında, binbir türlü güçlüklerle büyüttükleri ciğerpareleri çocuklarını, canları kadar sevdikleri analarını, babalarını, eşlerini dostlarını karanlık mezarlara, topraklara verdiğinde ona bu acıları göğüsletecek ve ızdırâb çeken ruhunu dindirecek olan teselli kaynağı âhiret duygusundan başka ne olabilir?

İşte bu düşünce, insanın dünyada uğradığı musibetler karşısında ayakta kalıp çalışmasına, hem de bu dünya hayatını düzenleyip âhireti için hazırlıklı olmasına teşvik edecektir. Şu halde âhiret inancı, insana dinamizm getirerek ruhun felâketlerle çöküntüye uğramasına engel olmakta, ona, huzur, emniyet ve sükun sağlamaktadır. Sonuçta akıl, irâde ve kudret verilen insan, imanının gereğine göre kendisini nefesine, topluma, çevresine kısacası bütün varlıklara karşı sorumlu hissedecek, kendisinden meydana gelecek her türlü hal ve hareketin hesaba çekileceğini düşünmek suretiyle çok daha dikkatli olacaktır. İslâmiyetin âhiret inancıyla ilgili ilkelerini incelediğimiz zaman âhiretin, insanın dünyadaki sorumluluğu için olduğu görülecektir. Kur'an-ı Kerim, insanın yaratılış gayesinin dünyada başkalarının hakkına saygılı, ahlâkî kurallara uygun ve düzenli bir yaşam sürdürmesini esas almaktadır. Bu yolla insan hem dünyada saygın yerini elde edebilecek, hem de âhirette yüce makamlara ulaşabilecektir. Âhirette erişilecek üstün mevkinin yolu dünya hayatından geçmektedir. Öyleyse dünyasını meşru yoldan mamur eden âhiretini de mamur edecektir. Dünya hayatını ihmal eden âhiret hayatını da kaybeder. Burada şunu da belirtmemiz gerekir ki Mutlak Kadir Allah'a inanç olmazsa âhirete inancın bir anlamı kalmaz. Zira insanı diriltecek ve hesaba çekecek olan yüce kudret sahibi Tanrı'dan başkası olamaz. Bu yüce Tanrı, aynı zamanda onun hakkında hüküm verecek, dünyada yaptıklarına karşılık mükafat veya ceza uygulayacaktır.

İSLAMİYETTEN ÖNCE KİTÂB-I MUKADDES'TE ÂHİRET ANLAYIŞI

Gerçekte mutlak kudret sahibi ezeli ve ebedî varolan bir Allâh'ın varlığına ve bu dünya hayatından soma burada yaşayıp işlediklerimizin hesabının sorulacağı başka bir âlemin geleceğine inanmak Tevhid dininin temelidir. Çünkü ancak bu iki inanç, insan topluluğuna tam bir güven, huzur ve sükûn sağlayabilir. Böyle bir itikâdın olmadığı toplumda beşerî ilişkilerin düzenli ve istikrarlı yürümesi mümkün değildir. Bu iki itikât bütün dinlerin temelini teşkil etmektedir. İşte bu yüzdendir ki Allâh Teâla, insanlara gönderdiği ilk peygamberden son peygamber Hz. Muhammed'e kadar hepsinin itikâd esaslarında daima âhirete imana yer vermiştir.

Bugün elde mevcut olan Eski Ahit (Tevrat)'ta geçen bazı ayetlerin ölümden soma dirilmeyi ve âhireti ifade ettiği söylenmiştir: "... Rab Yehova şöyle diyor: İşte kabirlerinizi ben açacağım, ey kavmim; ve sizi İsrail toprağına getireceğim. Ve kabirlerinizi açtığım ve sizi kabirlerinizden çıkardığım zaman. Ey kavmim bileceksiniz ki, ben Rab'im. Ve içinize Ruhumu koyacağım ve dirileceksiniz ve sizi toprağınız üzerine koyacağım; ve bileceksiniz ki, ben Rab, ben söyledim ve ben yaptım, Rabbin sözü." (Hezekiel, 37/12-14); "Çünkü ben onların işlerini ve düşüncelerini bilirim; bütün milletleri ve dilleri bir araya toplayacağım vakit geliyor ve gelip benim izzetimi görecekler." (İşaya, 66/18); "Bunun için kötüler hüküm gününde ve günahkârlar salihler cemaatinde duramazlar." (Mezmurlar, 1/5); "Ben ise. Bilirim ki, Kurtarıcım diridir ve sonunda toprağın üzerinde dikilecektir. Ve benim derim, bu beden yok olduktan soma, o zaman etim olmaksızın Allâh'ı göreceğim." (Eyub, 19/25-27) Çok somaları (M.Ö. II. yüzyılda) yazıldığı söylenen Ahdi Atik'in "Dantel" kitabında şöyle denilmektedir: "Ve toprağında uyuyanlardan birçoğu, bunlar ebedi hayata, ve şunlar utanca ve ebedi nefrete uyanacaklar." (Dantel, 12/2).

Burada şu açıklamayı yapmamızın ilmî açıdan yararlı olduğu kanısındayız. Yukarıda Tevrat'ın muhtelif kitaplarından aktardığımız önceki pasajların milli bir dirilişe, kötülüğün cezasının ve iyiliğin mükâfatının dünyada cereyan edeceğine işaretler, şeklinde anlaşılması gerektiği belirtilmiştir. Böylece ilk dönemlerde yazılan Eski Ahit kitaplarında yeniden dirilme fikrine rastlanmadığı ileri sürülmüştür. Bu âhîret görüşünün Yahudiliğe somadan sokulduğu söylenmiştir. Daniel'de geçen âhîret fikrinin de bu şekilde yer aldığı beyan edilmek istenmiştir. Ölümden sonra dirilme itikâdını geliştirip yayanlar, menşe'leri M.Ö. 130 yıllarına varan Yahudi mezheplerinden Peruşim (Pha-

risiens)'dir. Peruşim mezhebi, "ölülerin diriltileceğini" kabul ederken muhalifleri olan Sadukim ise Tevrat'ta bu itikâda işâret yok diye reddediyorlardı.¹

Gelecek dünya hakkında Tevrat'ın açıklamalarını yapan Talmud'da şöyle denmektedir: "Gelecek dünyada ne yeme, ne içme, ne eğlenme, ne alım ne satım vardır. Yanlız mutteki kişiler, başlarında taç olduğu halde ve Allâh'ın nurunun ihtişamı ile zevk içinde yaşarlar."²

Tahnud'un bu sözlerinden anlaşıldığına göre hem âhiretin varlığı, hem de sâlih kişiler tarafından Allah'ın görülmesi söz konusudur.

Müslüman kelâmcıların Yahudiliğe yöneltile hücumlarını engellemek için iman esaslarını yeni bir görüşle ele alan "Saadia Gaoni" arapça adıyla (Sa'id b. Yusuf el-Feyyumi) (892-942), ortaya attığı itikat maddeleri içinde öteki dünyada "mükâfaat ve cezanın", "yeniden dirilmenin hak" olduğunu sıralamıştır.³

Yahudi İlahiyatına ve düşüncesine büyük etki yapmış olan Mûsâ İbn Meymun el-Kurtubî (1135-1204), onüç maddede formüle ettiği yahudiliğin iman esasları içinde "Tanrı'nın ölüleri dirilteceğini ve onları yargılayacağını" kaydetmiştir.⁴

Yeni Ahit (İncil)'e gelince âhiret inancıyla ilgili ayetlerin daha net ve çok olduğunu görebilmekteyiz. Onlardan bir kısmını şöyle sıralayabiliriz: "Ve ben size derim: İnsanlar söyleyecekleri her boş söz için hüküm vereceklerdir" (Matta, 12/37); "Nineve ahalişi hüküm günü bu nesil ile beraber kalkıp onu mahkûm edecekler..." (Matta, 12/41); " Fakat size derim: Hüküm günü sizden ziyade Sur ve Sayda'ya kolaylık olacaktır. " (Matta, 11/22; 22-24); "Fakat kimden korkacağınızı size göstereyim: Öldürttükten soma cehenneme atmağa kadir olandan korkun. " (Luka, 12/5); " Ve bir reis ona: İyi Muallim, ebedî hayatı miras almak için ne yapayım? diye sordu. Ve İsa ona dedi: Niçin bana iyi diyorsun? Birden başka, kimse iyi değildir, o da Allâh'dır. Sen emirleri bilirsin: "Zina etmeyesin; Katletmeyesin; Çalmayasın; Yalan Şehadet etmeye-

¹ Bak. Doç.Dr. Yaşar Kutluay, İslâm ve Yahudi Mezhepleri, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1965, s. 131, 156, 163; E. Royston Pike, Dictionnaire Des Religions, Adaptation Française de Serge Hutin, P.U.F., Paris, 1954, pp. 270,251.

² Doç.Dr. Yaşar Kuthuay , İslâm ve Yahudi Mezhepleri, s. 126 .

³ A.g.e., s. 123,127.

⁴ A.g.e.s.129; E. Royston Pike, Dictionnaire Des Religions,Adaptation Française de Serge Hutin , p.181. Not: Prof.Dr. Hüseyin Alay, Mûsâ İbn Meymûn'un öldükten sonra dirilme ile ilgili "Makale an'l-Ba's" isimli arapça bir makalesinin olduğunu bildirmektedir. Bk. , Filozof Mûsâ İbn Meymûn el-Kurtubî, Delâletü'l- Hâirin, Tenkitli Basıma hazırlayan: Prof.Dr. Hüseyin Atay, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, s. XV.

sin; Babana ve anana hürmet et." (Luka, 18/18-22);⁵ "Ve bunlar ebedî azaba, fakat salihler ebedî hayata gideceklerdir." (Matta, 25/46); "Vakit tamam oldu ve Allâh'ın melekût'u yakındır. Tövbe edin ve İncil'e iman eyleyin." (Markos, 1/15); "Zira ölümlerden kıyam ettikleri vakit, ne evlenirler, ne de kocaya verilirler; ancak göklerde melekler gibidirler." (Markos, 12/25); "Oğula iman edenin ebedî hayatı olur: fakat Oğula itaat etmeyen hayat görmeyecektir, fakat Allah'ın gazabı onun üzerinde kalır." (Yuhanna, 3/36); "Buna şaşmayın; çünkü saat geliyor, o saatte kabirlerde olanların hepsi onun sesini işitecekler; iyilik işleyenler hayat kıyametine ve kötülük işleyenler hüküm kıyametine çıkacaklardır." (Yuhanna, 5/28-29).

Görüldüğü üzere Hıristiyanların Kutsal Kitabı İncil'de bu dünyada Hz. İsa'ya inanıp iyi işler yapan insanların ebedi hayatta mükafaat görecekleri, kötülük işleyenlerin ise azaba uğrayacakları bildirilmek suretiyle âhiret âleminin varlığı açıkça vurgulanmaktadır.

İSLÂMİYETTEN ÖNCE ARABİSTANDA ÂHİRET FİKRİ

Arabistanda insanlar genel olarak gerçek inançlarını bozmuş, sapık düşüncelere dalmışlar, koyu bir şirk içinde birtakım putlara tapıyorlardı . İnsanî ilişkiler de bir hayli bozulmuş, kuvvetliler zayıfları eziyor, kadınların hiç bir değeri kalmamış, kız çocuğu sahibi olan kimse, kendini çok aşağı hiss ediyor ve daha küçükken onu diri diri toprağa gömüyordu. Böylece ahlâk namına birşey kalmamıştı. Ancak Arapların hemen hemen hepsi putperest olmakla beraber, şurada burada , büyük kudret sahibi Allah'ın varlığına ve âhiretin olacağına inananlar, çok az da olsa Yahudi, Hıristiyan ve Zerdüştlük fikirlerini benimseyenler de vardı. İslamiyetten önceki şiir ve kitaplarda bu âlemden sonra hesap gününün kurulacağı bir âhiret inancının olduğunu müşâhade etmekteyiz. Muallaka sahiplerinden meşhur Züheyr İbn Ebî Sulmâ'mın şiirlerinde " hesap günü" geçmektedir ki bu da Arapların Cahiliyye çağında âhiret fikrinin bilindiğini göstermektedir:

"Göğüslerinizde olanı Allah'tan gizlemeye çalışmayın ne kadar gizlense Allah onu bilir;

(Yaptığımız şeyin cezası) ertelenir, bir kitaba konulur, ya hesap gününe saklanır veya (hesabı) çabuk görülür, hemen intikamı alınır (Hasılı yaptığımız herhangi bir kötülükten dolayı Allah'ın cezasından kurtulamazsınız)"⁶

⁵ Aynı emirler için Bak. , Eski Ahit'te Çıkış, 20/12-16; Tesniye, 5/16-20.

⁶ Prof Dr. Toshihiko Izutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, Çev.:Doç Dr. Süleyman Ateş, A.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara, 1975, s. 84; Krş.cz-Zevzeni, Şerhu'l-Mu'allakât's- Seb'a, Dar Sader, Beyrut, tarihsiz, s. 8.

Muhadram şairi Seleme al-Cu'fi de kardeşinin ölümünde şöyle der:

"Bir gecelik ayrılığın bana ölüm gibi gelirdi. Ta Haşre kadar sürecek ayrılığa nasıl dayanırım?"⁷

Mu'allaka sahibi Antere, beytinde;⁸

"Maşer zamanına (kıyâmete) kadar sürecek olan şeref" derken haşr gününü kullanmıştır.

Câhiliye dönemi Kureyş şairlerinden Ümeyye b. Ebi's-Salt, gençlik devirlerinde terennüm ettiği şiirlerinde Allah'ın varlığına, öldükten sonra dirilmeye ve ahiret gününe imanı dile getirmiştir. Hatta birgün Resûlüllah yolculuk esnasında ahabtan Şerid b. Süveyd'e Ümeyye'nin şiirlerinden bir şey biliyor musun? diye sorar. O da evet biliyorum! Der ve yüz beyit okur. Bunun üzerine Resûlüllah: "Ümeyye müslümanhğa çok yaklaşmıştır!" buyurmuştur.⁹

Hız. Muhammed, daha kendisine peygamberlik verilmeden önce genç iken o zaman yaşlı bulunan hikmetli sözler söyleyen Kus b. Sâide'nin birgün Sûk-ı Ukâzda bir hutbesini dinlemiş ve çok beğenmişti. Resûlüllah, peygamberlikle görevlendirildikten yıllar sonrası, Kus b. Sâide'nin hutbesinden bazı cümlelerin hiç hatırlıdan çıkmadığını söylemiş ve onun tamamım bileninin olup olmadığını sormuş, Hz. Ebû Bekir, kendisinin de o hutbeyi dinlediğini söyleyerek o hutbeyi sonuna kadar okumuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber Efendimiz, "Umarım ki, Allah kıyamet gününde Kus b.Sâide'yi ayrıca bir ümmet olarak haşr eyleyecektir." buyurdu. Kus b. Sâide, bir şiirinde öldükten sonra dirilmeye kıyamet gününden şöyle söz eder: "Ey ölüye ağlayan kimse! Ölüler mezarlarında yatıyorlar. Üstlerinde kendi mallarından olarak yalnız bir kefen parçası vardır. Onları kendi hallerine bırak, uyusunlar; zira birgün gelecek ki o gün çağrılacaklar; onlar da uykudan uyanır gibi uyanıp evvelce nasıl yaratılmışlarsa gene öyle yaratılıp çağrılan yere gidecekler. Onların bir kısmı çıplak bir kısmı giyinik olarak gelecekler. Giyinik olanlar da bir kısmı yeni elbiseler, bir kısmı eski elbiseler giymiş durumda olacaklar."¹⁰

⁷ A.g.e., s. 86.

⁸ Aynı yer.

⁹ Zeynüddin Ahmet Zebidi, Sahihî Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi, Mütercimi ve Şarihi, Kâmil Miras, Diyanet İşleri Neşriyatı, İstanbul, 1946, C. 10, s. 40; Ali Himmet Berki, Osman Keskiöglü, Hz. Muhammed ve Hayatı, İkinci Baskı, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, 1960, s. 22; Prof. Dr. Neşet Çağatay, İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963, s. 22.

¹⁰ A.g.e. s.153; Krş. Ali Himmet Berki, Osman Keskiöglü, Hz. Muhammed'in Hayatı, s. 54-55 ; Ahmed Cevdet, Kısas-ı Enbiya, Hazırlayan: Mahir İz, M.E.B., İstanbul 1972, C. 1 ; Kısım 1, s. 76

Peygamber Efendimizin beğendiği Arap şairleri arasında çok şöhret bulmuş olan Kus b. Sâide'nin hutbesinin tercümesini Ahmed Cevdet'in Kısas-t Enbiya'sından aynen buraya almayı uygun gördük.

"Ey Nâs, geliniz, dinleyiniz, belleyiniz, ibret alınız. Yaşayan ölür, ölen fenâ bulur, olacak olur, yağmur yağar, otlar biter, çocuklar doğar, analarının, babalarının yerini tutar. Som'a hepsi mahvolup gider. Vakıaların ardı arkası kesilmez, birbirini takip eder. Kulak veriniz, dikkat ediniz, gökte haber var, yerde ibret alacak şeyler var. Yeryüzü bir sarayın döşemesi, gökyüzü yüksek bir tavan, yıldızlar yürür, denizler durur, gelen kalmaz, giden gelmez, acaba vardıkları yerden hoşnut olup da mı kalıyorlar, yoksa orada bırakılıp uykuya mı dalyorlar. Yemin ederim Allah'ın bir dini vardır ki şimdi bulunduğumuz dinden daha sevgilidir. Ve Allah'ın gelecek bir Peygamberi vardır ki, onun gelmesi pek yakındır. Gölgesi başımızın üstüne geldi. Ne mutlu o kimseye ki ona inanacak, o da ona doğru yolu gösterecek. Ne yazık o talihsiz ki ona isyan edecek ve karşı gelecek. Yazıklar olsun ömürleri gafletle geçen ümetlere.

Ey İyad topluluğu, hani babalarınız ve dedeleriniz; hani süslü köşkler ve taştan evler yapan Âd ve Semûd kavmi; hani dünya varlığına aldanıp da başında bulunduğu kavmine "Ben sizin en büyük rabbinizim" diyen Firavun ile Nemrud? Onlar size bakılınca daha zengin ve kuvvetçe sizden fazla değil miydiler? Bu toprak onları değirmeninde öğütüp toz etti, yok etti: Kemikleri bile çürüyüp dağıldı. Evleri yıkılıp ızsız kaldı. Yerlerini, yurtlarını şimdi köpekler şenlendiriyor. Sakın onlar gibi gaflet etmeyin. Onların yolunda gitmeyin. Herşey geçicidir. Kalan ancak Cenab-ı Hak'tır ki birdir, eşi ve benzeri yoktur. Tapılacak ancak odur. Doğmamış ve doğurmamıştır. Evvel gelip geçenlerden bizim ibret alacağımız şey çoktur. Ölüm ırmağının girecek yerleri var, ama çıkacak yerleri yoktur. Büyük, küçük hep göçüp gidiyor. Giden geri dönmüyor. İyice inandım ki, herkese olan bana da olacaktır."¹¹

Öte yandan Cahiliye devrinde ne Yahudiliği, ne de Hıristiyanlığı benimsememiş bir kısım insanlar daha vardır ki bunlar, çevrelerinde bulunan putperestlerin puta tapmalarını şirk sayarak reddederlerdi. Hz. İbrahim'den beri gelen birtakım gelenekleri sürdürürlerdi. Onlar Hz. İbrahim'in tek ilâhına, öldükten sonra dirilmeye inanırlar, sünnet olmayı devam ettirirler, Kâbe'yi ziyaret ederler, Allâh'tan başkası için kesilen hayvanların etlerinden yemezler ve içki içmezlerdi. İbn-i İshak der ki: "Bir bayram günü Kureys kabilesi, saygı gösterdikleri, adına kurban kestikleri, yanında ibadet ettikleri ve çevresinde dolaştıkları bir putun yanında toplandı. Bu bayram, Kureys

¹¹ A.g.e. , s. 74-75.

kabilesinin her yıl kutladığı bir bayram idi. Ancak 4 kişi, kabileden ayrılıp gizlice birbirlerine: Dost olalım, birbirimize karşı doğru davranalım. Durumumuzu da gizli tutalım dediler. (Bunlar: Varaka b. Nevfel, Cahş oğlu Ubeydullah, Huveyris oğlu Osman, Amr oğlu Zeyd'dir). Bu dört kişi bir araya gelip birbirlerine: Bilmeliyiz ki kavmimizin benimsediği din doğru bir din değildir. Onlar, dedeleri Hz. İbrahim'in dininden ayrıldılar. Çevresinde döndüğümüz bu taş parçası nedir? O, ne duyar, ne görür ne de bir kimseye zararı veya faydası dokunabilir. Bakın arkadaşlar kendimize bir din arayalım. Yoksa Tanrıya and olsun ki benimsediğimiz şu din doğru bir din değildir, dediler. Bundan sonra Hz. İbrahim'in dini olan Haniflik dinini aramak üzere başka başka memleketlere dağıldılar."¹²

Bunlardan Varaka, Hıristiyanlığı seçti. Ubeydullah, önce kararsızlık içinde kaldı, soma müslüman oldu. Hüveyris oğlu Osman Bizans İmparatorunun yanına giderek Hıristiyan dinine girdi. Amr oğlu Zeyd, ne Yahudiliğe ne de Hıristiyanlığa girmedi. Kavminin dininden ayrıldı, putlara tapmadı, murdar kan ve putlara kurban edilen hayvanların etini yemez, kızların diri diri gömülmesini doğru bulmazdı. "Ben Hz. İbrahim'in tanrısına tapıyorum." derdi.¹³

İslam öncesine ait kaynaklarda bu gibi kimseler hakkında "hanif" deyi mi kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de bu deyim daha çok Hz. İbrahim ismiyle birlikte geçer. "Hanif" deyi mi de Allâh'a ortak koşmaktan ve batıl inançlardan uzak, tek ilâha inanılan "doğru din" anlamını ifade etmektedir.¹⁴ Çoğulu da "hunefâ" olarak geçmektedir.¹⁵

Yukarıda isimleri geçen "hanifler"den bazılarının inançlarını ifadelerinde nasıl dile getirdiklerini İbn-i Hişam'ın "es-Siret'ün Nebeviyye"sinden nakletmek istiyoruz: Amr oğlu Zeyd, mabedin içinde Kâbe'ye karşı yöneldiğinde şöyle dermiş: "Ey Tanrım! İbadet ederek ve boyun eğerek temiz niyetle sana geldim. Hz. İbrahim'in Kibleye yönelerek ayakta durup sığındığı Tanrı'ya ben de sığındım der, sonra, "Ey Tamım! Sana karşı boynum büküktür. Üzerime ne yüklersen katlanırım. Ben, kibiri değil iyiliği arıyorum. Güneşin altında yürüyen, gölgede uyuyanla bir olmaz." diye ilâve edermiş.¹⁶

¹² İbn-i Hişam, Hz. Muhammed'in Hayatı (es-Siret'ün-Nebeviyye), Çevirenler: Prof Dr. İzzet Hasan, Prof.Dr. Neşet Çağatay, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, I, s. 141-42.

¹³ Bak., A.g.e., I, s.142-143.

¹⁴ Bak. Kur'an-ı Kerim, II/135; III/67; IV/125; VI/162; X/105; XVI/120,123; XXX/30.

¹⁵ XXII/31; XCVIII/5. Not: "Hanif" deyi minin anlamları için bakınız. Şaban Kuzgun, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, XVI, s. 33 vd. (Hanif Maddesi); Krş. Dr. Mücteba Uğur, Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 12 vd.

¹⁶ İbn-i Hişam, Hz. Muhammed'in Hayatı (es-Siret'ün-Nebeviyye), Çevirenler: Prof.Dr. İzzet Hasan, Prof.Dr. Neşet Çağatay, I, s. 146.

Amr oğlu Zeyd, Hz.İbrahim'in dinini bulmak üzere Mekke'den çıkıp Hıristiyan Papazları ile Yahudi hahamlarına sora sora Musul ve Cezire bölgelerine gelir. Oradan Suriye'ye sonunda Belka bölgesinde bir tepede barınan bir papazın yanına varır. Zeyd, Hıristiyanların bu en büyük bilgin papazından Hz.İbrahim'in dini olan "Hanifliği" sorar. Papaz da, ona "öyle bir dini sana bildirecek bir peygamber, şu günlerde geldiğin memlekette ortaya çıkacak, sen gene o memlekete git!" öğüdünü verir. Zeyd, bu sözler üzerine Mekke'ye dönmek üzere yola çıkar, fakat yolda Lahm kabilesinin yurdu içinde bu kabile halkı tarafından öldürülür. Bu ölüm haberini duyan Nevfel oğlu Varaka, Zeyd'in arkasından kendilerinin inançlarını ifade eden şu beyitleri söylemiştir: "Ey Amr'ın oğlu! Doğru yolu buldun, yükseldin, böylece gürül gürül yanan bir ateş tandırında yanmaktan kurtuldun. Şöyle ki, benzeri olmayan bir Tanrı'ya inandın.Tamı yerine tapılan putları oldukları gibi bıraktın, istediğin dini buldun Tanrı'yı bir tanımaktan hiç şaşımadın. Bunun için şimdi sen iyi bir yurtta barınıp orada saygı içinde içip eğlenmekteisin. Orada, Tanrı'nın sevgilisi (İbrahim Peygamber) ile buluşursun. Sen halk arasında vurup kırıcı ve cehenneme gidecek cinsten bir kimse değildin. Eh, insan yetmiş kat yerin altında bile olsa Tanrı'nın rahmeti ona ulaşır."¹⁷

Netice olarak Arabistan'da İslâmiyetten önce (Cahiliye devrinde) farklı dinî gruplar görülmekteydi. İnsanların hemen hepsine yakın putperest idiler. Ancak onların yanında parmakla gösterilecek kadar az da olsa, tek bir yaratıcı Allâh'a, insanların öldükten sonra, bu dünyada yaptıklarının hesabı sorulmak üzere tekrar diriltileceğine inananlar, Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa meyletmiş olanlar da vardı.¹⁸

KUR'AN-I KERİM'DE ÂHİRETLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Âhîret esasında "âhır" sıfatının müennesidir. Son ve sonraki anlamında sıfat iken din teriminde "dâr-ı âhîre" (âhîret yurdu), "hayat-ı âhîre" (âhîret hayatı), "neş'et-i âhîre" (son yaratılış) şeklindeki bileşimlerin kısaltılmışı olarak isim olmuştur. Âhîret bazen "Dünya" karşıtı, bazen "birinci" karşıtı olarak kullanılır. Kur'an-ı Kerim'de "âhîret" müennes olarak yüz onbeş yerde, "âhîr" kelimesi de "el-yevm" in sıfatı olarak yirmi altı yerde geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'e göre insanın hayatı ölümle sona ermemektedir. Ölüm daha

¹⁷ A.g.e., s. 146-147.

¹⁸ Krş. Prof.Dr. Ahmet Subhi Furat, Arap Edebiyat Târîhi (Başlangıçtan XVI.Asra Kadar), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1996, I, s. 59 vd.; Prof.Dr. Neşet Çağatay, İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, s.147 vd.

başka yüksek bir hayatın başlangıcı olmaktadır. Hayvanların hiçbirisinin ileride öleceğini bilmemesine rağmen, insan bu bilgiye sahiptir. Hep görüyor ve biliyoruz ki, ölüm gelince cisimden oluşan bedenimiz, bütün organlarıyla canlılığımızı kaybetmektedir. Kısacası ölüm, ruhun beden ve organlarla bağlantısının kesilmesidir. İnsanın ruhu ise kendine ait ve lâıyk olduğu makama erişir. İnsan cisimden meydana gelen varlığını kendi duyuları vasıtasıyla gözlemleyebilmektedir. Ancak insan için ruhun varlığını ayni şekilde müşahade etmek mümkün değildir. Çünkü ruh hayatı, fiziki duyu âletleri ile ele alınıp incelenmeyen ve idrak sınırlarımızı aşan bir alandır. Ruhun hayatı, râci olduğu Allâh'ın bilgisi ve tasarrufu altında bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim ruh konusunda insana çok az bilgi verildiğinden söz etmektedir:

"Sana ruhtan sorarlar. De ki: Ruh Rabbinin bileceği bir iştir. Bu hususta, size ilimden, ancak pek az verilmiştir." (XVII/85).

Demek ki ruh konusu tamamen ilâhi alana ait olup, onun mahiyetine ait bilgi insanın idrak sınırlarının ötesinde kalmaktadır. Onun hakikatını ancak Allâh bilir.

Kur'an-ı Kerim, insanın ilk yaratılışına ve sonrasına şöyle bir hatırlatmada bulunur:

"Biz sizi yarattık! O halde için (hakikate) inanmıyorsunuz? Hayat suyuna (meniye) hiç dikkat ettiniz mi? Onu siz mi yaratıyorsunuz? Yoksa yaratan Biz miyiz? Aranızdan ölümü, Biz takdir ettik. Ve hiç bir kimse bunun önüne geçemez. Sizin şekil ve suretçe bulunduğunuz ve bildiğiniz kılıkları değiştirmeye ve sizi bilemiyeceğiniz bir doğuşla inşa etmeye elbette kâdiriz" (LVI/57-61).

Bu zikrettiğimiz ayet-i kerime, bizi ilk yaratılışımız üzerinde düşünmeye davet ederken, hiç bir kimsenin ölümün önüne geçemeyeceğine, ondan somaki yaratılışın tamamen farklı ve bizim bilemiyeceğimiz şekilde vuku bulacağına dikkatimizi çekmektedir. Onun nasıl cereyan edeceğini ancak Allah bilir. Âhiret bilgisine insanlar, sadece Allah tarafından gelen Yüce Peygamberlerin haberleriyle vakıf olurlar. Çünkü o gaybî (görühneyen-fizik ötesi) âleme ait bilgilerdendir.

Kur'an-ı Kerim, Mekke'de âhirete inanmayan, hayatı "kendi kendine olmuş" veya tabiatın kör güçlerinin bir eseri gibi kabul eden maddeci görüş sahiplerinin ilimden yoksun iddialarından şöyle söz eder:

"Onlar: Hayat bu dünyada yaşadığımız hayattan ibarettir. Yaşarız, ölürüz. Bizi ancak, zaman helâk eder, derler. Onların bu bapta bir bilgileri yoktur. Onlar ancak tahmin ederler" (XLV/23).

Ayetin ifade ettiği görüş sahiplerine göre insanları öldüren ancak "zaman"dır. Çünkü onlar, hayatı řu görünen maddî varlıklardan ibaret saymakta, manevî âlemi inkâr etmektedirler. Ancak ayet-i kerimenin de belirttiği gibi onların sözleri, ilmî olmayıp, izâhı imkansız boş bir zandan ibarettir. Mademki insanları yok eden, öldüren sadece "zaman"dır, öyleyse neden insanların kimisi çocukken, kimisi yaşlıyken, kimi sağlığı yerinde kuvvetli iken, hastalar zayıflar gibi ölüyor ve yok olup gidiyor. Bunların hepsinin "zaman" ile izahı yetersiz ve ilmîlikten uzaktır.